

"אני הפליט האמיתי של 48!"

כך רואה הסופר אלי עמיר את סיפור עליית יהודי עיראק לישראל, ואת סיפורו שלו. ברומן החדש שלו, "יסמין", הוא טווה סיפור אהבה בלתי אפשרי בין יהודי עולה מעיראק לבין פלסטינית מירושלים המזרחית, לאחר כיבוש ב-67'. בסיפור הזה אין "הפי אנד": האהבה נכזבת, הפצעים פתוחים ומדממים והתקווה נראית רחוקה מתמיד

עלא חליחל

עקבות פרסום "יסמין", ספרו החמישי של אלי עמיר שיצא לאור לא מכבר, קיבל הסופר מכתבי איום ונאצה: "קיבלתי מכתבי איום על חיי מיהודים בגלל הרומן", סיפר לי בראיון שערכת עמו. "כתבו לי, 'דם ערבי זורם בעורקך, תסתלק בחזרה לעיראק, לא ראוי שתישאר במדינה הזאת. איך אתה עושה סיפור אהבה בין יהודי לבין פלסטינית? איך אתה כותב עליהם ככה? ואו הבנתי שאם אלה יש להם ביקורת ואלה יש להם ביקורת, אז אני בסדר".

אלה ואלה הם היהודים והערבים, שעמיר מוסיף אליהם במידה זו או אחרת, למרות שהוא מסרב לכנות את יהודי ארצות ערב "יהודים ערבים" כדרך שעשה פרופ' יהודה שנהב בספרו האחרון. כששאלתי אותו אם הוא "יהודי ערבי" הוא התרעם: "בשום אופן לא. נכון, אנחנו יהודים בעלי תרבות ערבית, מושפעים מהתרבות הערבית שחינו בתוכה וכיבדנו ואהבנו אותה, והיא חלק מזהותנו, אבל אנחנו בשום פנים ואופן לא יהודים-ערבים".

מה ההבדל? הגעו שלנו הוא גזע יהודי. אנחנו צאצאים של גולי בית ראשון ובית שני ואנחנו יהודים לכל דבר, והיתה לנו אפילו שפה ערבית-יהודית. הערבית שלנו היא ערבית-יהודית, שמבוססת על ערבית קדומה ועל ארמית ועל מילים עבריות ומשפות אחרות: אנגלית, צרפתית, פרסית ותורכית. הערבית שלנו היתה שפה שונה מהערבית שדיברו בעיראק. הלהג שלנו היה ממש שונה. כשדיברתי ידעו מיד שאני יהודי, ושאני לא מדבר ערבית מוסלמית. הדור של אבא שלי ושלפניו כתבו בכלל בארמית. גם החינוך שלנו אבא מבוסס על התנ"ך ועל היהדות, ואל תשכה שהיהדות האת היתה דתית מסורתית. ויש עוד המון הבדלים, ביניהם אורח המחשבה.

לו הייתי ערבי-יהודי הייתי מתקבל על-ידי הערבים, על-ידי המוסלמים, על-ידי השליטים, אבל אני לא התקבלתי. כיהודי חייתי כל הזמן בפחד. יהודי היה שיך ל"אהל אלדימ" (נוצרים ויהודים תחת חסות מוסלמית), צריך לשלם "ג'זייה" (מס גולגלת ששילט על לא מוסלמים), וכל הדברים הידועים. כך שלפי דתתי זאת הגדרה פוליטית שנועלה לצרכים חברתיים כדי לבדל אותנו מהאשכנזים וכאילו לקרב אותנו לעולם הערבי. וזה לא נכון.

עמיר מעיד על עצמו שאף שאלו ישראל בגיל 12, היה כבר אז מחובר לתרבות הערבית. "התרבות הערבית היא חלק חשוב מאוד מהחיות שלי. תיקח ממני את אום כלתום, את ענד-אלוהא, את מוחמד ענד-אלמוטאלב, סיד דרוויש, סאלח ענד-אלחו ואחרים (כולם זמרים ומוסיקאים ערבים קלאסיים), לקחת ממני נתח אדיר. אתה מבין? אבל זה עדיין לא הפך אותי לערבי-יהודי". הרומן "יסמין" מגולל את סיפור האהבה בין נורי, יועצו של "השר הממונה" בירושלים המזרחית שזה עתה נכבשה, לבין יסמין, בתו הגולה בפריס של אבו-ג'ורג', הבעעק והנמול השותף של עיתון ערבי בירושלים. הרומן עוקב אחרי התבוסה במלחמת 1967 והמאבקים בתוך החברה

והם באים אלינו בדם, בשדה הקרב. וגם הקתרוס הוא שם, לטוב ולרע. נורי הכובש נשאר חסר כל. מעט במקרים שמו לב לסבל של נורי, הוא הפסיד את משרתו ואת מעמדו ופרנסתו, ונשאר בלי כלום. הוא הופך להיות נכבש פי עשרה ממנה.

האמת שהקטע עורר בי סלידה מסוימת. ריחוק מהאהבה שהם עשו.

סלח לי, בן כמה אתה? שלושים? יפה. אם היית בסערת רוחות עזה לא היית עושה את זה? נקודת השיפוט שלך, ואל תכעס עלי, נקודת המוצא שלך היא הערביות שלך, הפלסטיניות שלך. אם הרומן הזה היה בקרואטיה או בסלובקיה היית מתייחס אליו אחרת. מה שאתה אומר לי זה: אתה נכנס לתרד המיטות שלי ושובכ אתה כשהיא ביוסט? ילען אבו אבו! רוח מן הון (לך מכאן)! שמע, אני זוכר היטב את החוויות של הגיל שלך, יש רגעים בחיים שדווקא סערת הרוחות והסירוף הגדול מובילים אותך לעשות גם את הדבר הזה.

כשקראתי את הרומן חיפשתי בתוכו כל הזמן את עמיר, במיוחד משום שידעתי שהוא היה יועץ בירושלים המזרחית, וניסיתי לדייין אותו בתוך הדמות של נורי. תהיתי איפה בדיוק הסמנים האוטוביוגרפיים. עמיר: "יש הרבה קווים אוטוביוגרפיים ברומן. אני הייתי כשדיין מסר את הר הבית למשל, אני הייתי עם אשכול בסיוורים. הכרתי דמויות רבות במזרח העיר. מתפספס היה יצרתי רומן. בניתי לי מהחיים. שמעון פרס כתב שהוא מאוד מתפעל איך לזמרים של החיים אני מוסיף פואטיקה ופיוט ויוצר רומן שכאילו הוא החיים האמיתיים עצמם. זה רומן של אדם שהיה שם. לא כתבתי 'על', כתבתי 'את'".

צרם לי שבתחת לצייר את אבו-ג'ורג' הנוצרי כאדם "מעשי" ומפוכח, ואת הדמות של שותפו אבו-נביל, וגם את המנטליות המוסלמית. כקצת יותר מדי דריקליות וסגורות.

אני חושב שלא. הסנטור אנטואן, למשל, הוא לא בן-אדם כל-כך סימפטי והוא נוצרי. אבו-נביל סימפטי בעיני, יש לו הווי אמנותי, יש לו הומור והומור עצמי ותברות עמוקה וגאמנות לאבו-ג'ורג'. נביל בנו לחוסם בפתח, זה אדם רבגוני. אבו-נביל מצא חן בעיני הרבה יהודים. מבין הנוצרים היו כאלה והיו כאלה, אז אני יצרתי להפך, לשבור סטריאוטיפי שכל הנוצרים היו קיצונים. אל תשכה שאבו-ג'ורג' הוא נוצרי שבא מטלבייה וחי עם יהודים. אבל הוא הדמות הכי טראגית בספר כי הפרגמטיקה שלו לא עובדת, והוא נעשה חולה מהכיבוש. השיעול הזה שבא לו אחרי הכיבוש, שאף אחד לא ידע מאיפה בא לו.

למרות הכול, "יסמין" הוא רומן מאתגר ואמין. כדאי לקרוא או ולו מן הטעם הפשוט שהיהודים וערבים יכולים לבחון באמצעותו את גבולות הסיבולת שלהם והפתיות לדעות ולמציאות אחרת. מבחינת עמיר, כוונותיו טובות בהחלט: "ניסיתי להיות גשר, אני לא יודע על הצלחת".

הכותב הוא סופר, העורך הראשי של שבועון "אלמדיה" בערבית לשעבר. פרסם שני ספרים: "הקרקט" ו"סיפורים לעת מצוא".

אתה מושך אותי לכיוון הפוליטי, אבל כן, אני יכול להבין כעס של הפלסטינים, אני חושב שבכלל טבעי שמי שפתח במלחמה נגדנו ב-48', ותרשום את זה כי זאת האמת, הם פתחו במלחמה נגד ישראל ולא קיבלו את תוכנית החלוקה. גייסו חמש מדינות ערב נגדנו, ומה לעשות נצתנו אותם. מה לעשות... ותודה לאל שניצחנו מי יודע מה היו עושים לנו? אני יכול להבין שהם כועסים כעס איום שניצחנו אותם, ושבמלחמת ששת הימים ניצחנו עוד פעם, ובמלחמת יום כיפור גם כן. לכן אני רוצה לפתור את הכעס הנורא והאיום, אני מוכן לשלם הרבה מאוד כדי שנוכל להגיע לשלום עם הפלסטינים, שלהם תהיה חלקת אלוהים משלהם, ולנו תהיה חלקת אלוהים שלנו.

הפתרון שלך לסכסוך הוא הקמת מדינה פלסטינית ומציאת פתרון יצירתי בירושלים בגבולות 67' פלוס מינוס. אבל אין מקום לפליטים במשורה הזו. אין מקום לקרובי המשפחה של יסמין למשל. בשום פנים ואופן לא! אבל אתה בעצמך פליט, אתה לא מבין אותם? לא, אני לא רוצה לחזור לעיראק. אני רוצה לחיות עם עמי. אני לא יכול להבין שפליט פלסטיני שיצא מפה לפני 58 שנים, רוצה לחזור למדינה שהיא לא שלו, למדינה שיש בה רוב יהודי. לו הייתי פליט פלסטיני הייתי חוזר למדינה הפלסטינית. לחיות עם הפלסטינים בני עמי, מה פתאום שאני אחיה בין יהודים? זה נראה לך הגיוני? אני כעשיו משוגע לחזור לעיראק לחיות עם מוסלמים?

הפלסטיני פשוט יגיד שהוא חוזר לכפר שלו ולא מעניין אותו איזה שלטון קיים פה. לא תביני, הכפר שלו כבר לא קיים. מלחמה משנה מציאות, המלחמה משנה מציאות! המלחמה שינתה את אירופה, את העולם, פליטים לעצרו הרב זה חלק מהמלחמות, ולא שמישהו חלילה רצה בהם, אבל תחשוב על זה רגע בהגיון בריא: תהיה מדינה פלסטינית, מה יותר הגיוני מזה שהפליטים יחזרו לחיות בתוך המדינה הפלסטינית? מדוע הם צריכים לחיות במדינה היהודית? פה אתה מתאר לך שאנחנו נכניס שלושה מיליון פליטים והמדינה של היהודים תלך לעואל?

הכובש שהפך לנכבש

על אף ההפצרות של עמיר אני לא מצליח לחשוב "בהגיון בריא", ומנסה בכל זאת לפצח את מהשבויה, שפתחולת להישמע לי תוך כדי רדיקליזציה בלתי רצונית יותר ויותר. במיוחד כשסופר שכותב סיפור אהבה בין כובש לנכבשת נאטם אל מול הרצון האנושי האלמנטרי ביותר: לחזור הביתה. בסוף הרומן נורי מתנה אהבים עם יסמין כשהיא מרממת מוות. רצית שזה יהיה מטאפורה על המצב? אני חושב שכן. המטאפורה היא בה שזנו באים לפלסטינים

הערבית הירושלמית ביחס לכיבוש החדש. על רקע זה מתפתח סיפור אהבה מסובך ועצור להחריד בין נורי ליסמין, שחורה למוולדת ולמדה להסתגל, עד כדי נפילתה שבזיה בקסמי הכובש הטרי. עמיר: "את הרומן הזה כתבתי במשך שבע שנים. קראתי הרבה מאוד כי רציתי להביא את שתי התרבויות, אחת מול השנייה, את ההבדלים בין שני העמים ואת הטרגדיה הנובעת מזה שאנחנו לא מכירים זה את זה. בלי הכרת האחר קשה לך גם לחיות אתו ולנהל אתו משא-ומתן ולתפוס את הלב שלו ואת הראש שלו".

תודה לאל שניצחנו...

אלי עמיר נולד בעיראק ב-1937. בגיל 12 עלה ארצה והתחנך בקיבוץ משמר-העמק. בשנים 1964-1968 שימש עוזר ראשי ליועץ רצה הממשלה לענייני ערבים. הוא מילא כמה תפקידים בכירים במשרד הקליטה, ובהם גם מנכ"ל. הוא היה גם שליח ומנהל הפדרציה הספרדית בארצות-הברית. כיום הוא מנכ"ל מחלקת עליית הנוער של הסוכנות היהודית.

ספרו הראשון, "הרנגול כפרות", יצא לאור ב-1983, וזה לתוצלה רבה ויצא בכמה מהדורות. הספר זכה בפרס יובל החמישים לעליית הנוער ופרס לספרות יהודית במקסיקו. ספריו האחרים: "מפריח היונים" (עם עובד, 1992), "אהבת שאול" (עם עובד, 1998), "פגישה עיוורת" (כתר, 2000) ו"יסמין" (עם עובד, 2005).

בדבריו של עמיר ניכר כעס, שהוא מסרב להודות בו. הוא נזכר איך המוסלמים בעיראק התייחסו ליהודים ולמעשה דהפו אותם, לדבריו, לעובד את עיראק. אני מנסה לגעת בכעס הזה, אני אומר לו, יש אמביוולנטיות אצלך, מצד אחד אתה כועס על הערבים ומצד...

"אני לא כועס, לא, אתה לא קורא אותי נכון". אפילו לא מרירות? תראה, תשמע, אני כועס, למשל אתה מדבר על עיראק, אני כועס על הערבים בעיראק שבשנת 41' שחטו אותנו. אני כועס עליהם שגירשו אותנו למעשה מעיראק ואת כל הרכוש שלנו לקחו. גם אתה היית כועס. אני טוען שאנחנו הפליטים האמיתיים של מלחמת 48'. אנחנו לא נלחמנו נגד אף אחד. הוציאו אותנו מעיראק בכגדים שלנו. עכשיו, אני לא כועס על הארץ עצמה, שאתה אובדת. אם תקרא את "מפריח היונים" אתה תתאהב בעיראק דרך הספר, אתה תתאהב בחידקל ובנגרד. זה לא כעס, אתה צריך להבין. אבל יש מתח מסוים. בוודאי. יש מתח מבחינה לאומית וכעס גדול על ההתייחסות שלהם אלינו. הכעס הזה לא נוגע לערכים תרבותיים של העולם הערבי שאני אוהב ומכבד, אלה שני דברים שונים. אז אתה בטח מבין את הכעס של הפלסטינים על ישראל היום...

עכנו כמעט

ערים מעורבות או שמא ערים דו-לאומיות? עבור הישראלים העובדה שערבים ויהודים חיים יחד באותה עיר היא עניין מיוחד במינו המצריך מושג משלו - עיר מעורבת

כתבה ראשונה בסדרת כתבות*

רוביק רוזנטל

יהודית, היום רובה ערבית, אבל מרכז העיר היא אוכלוסייה מעורבת לחלוטין. 50 אחוז יהודים, 50 אחוז ערבים. אין מקום אחר בעולם שבו יהודים וערבים גרים כך יחד עם השני."

אחרי השיחה ניסיתי לפצח את חידת עכו עם אנשים שאינם רואים עין בעין עם לנקרי את המציאות בעיר, אבל העובדה הו נשארה בלתי מעורערת: חיים ביחד, באותו בית, ללא חיכוכים יומיומיים על בסיס "לאומי". ועוד עובדה: בבוקר קמים ניר ויפית היהודים וחילמי ונור הערבים והולכים לבתי ספר נפרדים. בעכו 15 בתי ספר ליהודים, 4 לערבים, אחד מהם (טרה סנטה) מאכלס ילדים ביסודי ובתיכון. בתי הספר הערבים, להוציא טרה סנטה, מרוכזים במתחם קרוב, סמוך לעיר העתיקה. גני הילדים בחלקם מעורבים, בתי הספר לחינוך מיוחד, ניצנים ואיל, מעורבים: יהודים וערבים יחד.

לנקרי מקבל את ההפרדה במערכת החינוך, שמקורה ברצון התושבים לשמור על הזהות התרבותית הנפרדת. הוא ווקף לזכותו מדיניות של העדפה "עד כדי כך, שאני מקבל קריאות גנאי במגזר היהודי". מה עשה? "הכנסנו את רשת אורט לחינוך הערבי בתיכון, פתחנו בית ספר ערבי חדש, הכנסנו את רפורמת דוברת נכות. העובדות מדברות: ההישגים של הערבים בכגרות עלו, השתוו ליהודים ובכמה מדידים אפילו עלו על היהודים".

"העובדה הו נשארה בלתי מעורערת: חיים ביחד, באותו בית, ללא חיכוכים יומיומיים על בסיס "לאומי". ועוד עובדה: בבוקר קמים ניר ויפית היהודים וחילמי ונור הערבים והולכים לבתי ספר נפרדים". שיטוט מאוחר יותר בעיר מגלה את בית הספר הערבי אלמנאר, שנפתחו לאחרונה, והוריד את העול והצפיפות מבית הספר הוותיק יותר, אמל. מבחון אמל נראה מיושן, מפוזר במבנים ארעיים. אלמנאר שוכן במתחם חדש, בנוי היטב, אם כי משרד מחנק: אין בו חצר פתוחה לבלילי בהפסקות, המעט שיש הם משטחים מרוצפים ונעדרי צל. הליל עמאר, ראש ועד ההורים של התלמידים הערבים, מתלונן שוב ושוב על כך שבבית הספר לא התקנו ברזיות מים קרים. עמותת "אליאטר" גם הגישה עתירה משפטית הודרשת להעביר תלמידים ערבים למתחם שהתפנה בבית הספר "הרעות", במקום תלמידי בית הספר "נועם הרצוג" שיועדו לשם.

לנקרי מוזה בטענות האלה מימד פוליטי. "אם תשאל את הציג הקומוניסטי במעצת העיר, הוא אף פעם לא יהיה מרוצה. הם חרטו על דיגלם את השוויון האבסולוטי, וזה לא קיים. הוא תמיד נותן לי להרגיש, כאילו לא עושים מספיק, אבל זה נשאר ברמת ההתבכיינות המסורתית". לנקרי דווקא גאה במפגש שיצר עם איש התנועה האיסלאמית בעירייה ועם שיך

הנמל בעיר עכו

וגם בתוך רוב הערים המעורבות. על הריקע הזה הותיר אתנו לנקרי פעורי פה.

וכך, מכל הערים המעורבות, נשארו עם לנקרי. הפגישה הלא שיגרתית הזאת הובילה אותנו למסקנה שמן הראוי לפתוח בסדרת כתבות על הערים המעורבות בישראל. לכל עיר נקדיש כתבה משלה

גרים ביחד, לומדים לחוד

בעכו כ-30% ערבים, אחוז דומה לזה של לוד ורמלה. רובם מוסלמים, מעט בני עדות אחרות. קבוצה מיוחדת היא הבהאים, שכמה מגניהם המופלאים שוכנים בעיר. "עד לפני 20 שנה ויותר העיר היתה מחולקת בצורה מאד ברורה ודיכוטומית", מפרט לנקרי. "90 אחוז מהערבים גרו בעיר העתיקה, בין החומות. כ-25 שנים האחרונות העיר התרחבה לכיוון צפון, ורוב הערבים מרוכזים בשטח הזה. העיר העתיקה, שפעם מנתה כ-8,000 תושבים, מונה היום רק כ-4,000 תושבים. כל השאר גרים בעיר החדשה".

הרבה דיו נשפך בכתבות על תל אביב, למשל, שבה אין לסטודנט ערבי סיכוי למצוא דירה להשכרה בתל אביב. מגורים מעורבים באותו בניין, הם מלחוכרי. המציאות היא הפרדה. מטאפורית, מודל גדר ההפרדה על הקו הירוק מתאים למציאות שבתוך הקו הירוק,

סיפור הזה נועד להיכתב על ערים מעורבות. ערים מעורבות הוא מושג ישראלי. עיר מעורבת היא עיר שחיים בה זה לצד זה בני לאומים שונים, אבל אף אחד לא קורא לברלין, "העיר השוקית השלישית בגודלה בעולם", או לכל עיר כמעט בארצות הברית שיש בה לבנים ושחורים, היספנים ויוצאי מזה אסיה, "עיר מעורבת". אולי דבלין. עבור הישראלים, העובדה שערבים ויהודים חיים יחד באותה עיר היא עניין מיוחד במינו המצריך מושג משלו, מושג טעון, המרמז על בעיות בלתי נפתרות, וגם על כך שכל עיר מעורבת היא מראה למצב הישראלי: ארץ מעורבת. יהודים וערבים, על אותה חלקה, גוש, רחוב ובניין. כמה ערים מעורבות יש בישראל? חמש או שש, וכל אחת היא מודל לעצמה. בתל אביב יפו חיים הערבים, רובם ככולם, ביפו, שאוהדת עם תל אביב מוניציפאלית אבל תהליך האיחוד האמיתי רחוק מלהיות שלם. ברמלה ובלוד, כך זה נראה ממרחק, מפגש הלאומיים טעון מאוד. במעלות תרשיחא אוהדו שתי רשויות וגם שם מהלכות עדיין מגמות ההתפצלות. ירושלים עדיין לא חוברת לה יחדיו כמעט בשום היבט. דווקא בנצרת עילית, שנולדה להיות המקבילה היהודית של נצרת, חיים תושבים ערבים לא מעטים. המודל הנשאר בפי כל היא חיפה, שרוב תושביה הערבים חיים במרכז העיר לצד היהודים ללא חיכוך גלוי.

הבאנו לפגישה ראשי כמה ערים מעורבות. הם לא באו. חלקם בנסיבות אישיות, חלקם כמעט ללא הסבר, ורק ראש עיר אחד טרח והצה את דרכי הצפון והשרון העמוסות בשעות אחר צהריים ומצא עצמו מול סוללה של אנשי הפרוור להסכמה ארוחת, ואתם ד"ר אלי רכס מאוניברסיטת תל אביב, ואנכי. איש מהנוכחים לא הכיר אותה. ראש עיר חדש (מעט למעלה משנה), חוות נערית (אבל בן 44), שמו שמעון לנקרי ("לא יהודה, שהיה שגריר באו"ם. יהודה הוא הדוד של אבא"). הוא בכלל נולד בקרית ביוליק ("התחתנתי עם עכואית"), ולתפקיד הגיע מניהול המת"סים בעכו, אחרי שזכה בתפקיד על חודש של כמה קולות יומלי עמדו מנגנונים קשים, כבדים, פוליטיקאים משופשים, כולם חברו נגדי וכשלו".

וכך, מכל הערים המעורבות, נשארו עם לנקרי. האם אפשר לפצח את חיי העיר המעורבת עכו ממפגש עם ראש עיר? ודאי שלא, אבל היה משהו בלנקרי ששילט את מה שהיה ידוע לנו על ערים מעורבות בכלל ועל עכו בפרט: אופטימיזם ולהט של ראש עיר חדש מותעד בעובדות ובתובנות, שהשורה התחתונה בהם: בעכו חיים יהודים וערבים זה לצד זה, זה עם זה, זה בתוך זה, וככה צריך להיות, זה רק עניין של חוץ, וביצוע. שבוע אחר כך סובבנו בעכו והתמונה התעשרה וזכתה לפנים נוספות.

עם סמי הווארי, ראש ועד עכו העתיקה עם הרב יוסף ישר, רב עכו והמחז הממש עם ראש העירייה, שמעון לנקרי, בתל אביב

שטחים על חשבון הקיבוצים, ובנייה נמוכה לאורך חוף ים. עכו עוד לא ניצלה את חוף הים הנפלא שלה. חוף הים שלה הוא בתול.

לקרי נערך לפסטיבל עכו הממשמש ובא ("זה כבר לא פסטיבל של צמפונבונים, העכואים משתתפים, מנכ"ל הפסטיבל הוא עכוואי"). אודי כהן, מנכ"ל הפורום להסכמה אורחית רוצה לדעת אם לנקרי רואה את עכו כדגם למה שקורה בישראל.

"תראה, במדינה אין ברירה אלא ללכת לכיוון הזה. התהליכים הם מול העיניים. המדינה שלנו היא מדינה רב-תרבותית, והיא היתה כזו מאז ומעולם. זה שהערים התחששו לכך והיהודים לא רצו לשמוע, זה לא אומר שזה לא היה קיים. יש כאן קבוצות אנשים בעלי זהויות שונות, וזה לא מונע מהם לגור אחד עם השני, ולהיות תלויים אחד בשני. אחת מההנאות הגדולות שלי זה לראות את המערכת המשולבת בעכו. כשאני רואה את בני הספר משקיעים בפעולות משותפות, או מוקמת להקה וסניפים מהשירים הם שרים משותפים לילדים וילדות ערבים ויהודים, זה עושה לי טוב בנשמה".

הכותב הוא סופר ועיתונאי, בעל הטור "הזירה/הלווית" ב"מעריב", ועורך כתב העת "מינים"

* סדרת הכתבות "ערים מעורבות" נעשית בשיתוף מרכז קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי באוניברסיטת תל-אביב

הערים המעורבות מצב נפיץ

ד"ר אלי רכס

קשים וסבוכים הם היחסים בין המיעוט הערבי והרוב היהודי במישור הכלל-ארצי בישראל. במכלול זה, מורכבת במיוחד היא שאלת "הערים המעורבות": עכו, חיפה, תל-אביב-יפו, רמלה ולוד.

המונח "עיר מעורבת" מבוסס אוניברסלי מציין אינטגרציה ומכוון להתחברות של מרחבים לכלל ישות מאוחדת אחת. תיאור זה רחוק מלשקף את המציאות הישראלית. ייתכן שהמונח שטבע אורי ניר, "ערים דו-לאומיות", הולם יותר. המקרה הישראלי מלמד על הדרה, הפרדה, התכחשות, הפליה, התעלמות והונאה. באחדות מן "הערים המעורבות" המצב נפיץ וראוי שיעור דאגה עמוקה בקרב פרנסיס היישוב והמדינה.

כפי שקבע הסקר הראשוני של שתי"ל, "הערים המעורבות" סובלות מנחיתות חברתית, כלכלית ותכנונית. הרמה הסוציו-אקונומית נמוכה מהמוצא של כלל החברה הערבית בישראל. אלה אזורי מצוקה. את שכונת הירכבת כינו ואלמוות פשו בכל עבר; כספומטים למכירת סמים, ג'וקים, נזות, סחיטה, מלחמות המולות פשע עקובות מדם.

השירותים העירוניים בחלק מהערים קורסים, יש מקומות שהטיפול בבעיות רווחה הועבר לבית ברירה למשרה. רמת החינוך נמוכה, שיעורי הנשירה והאנאלפבתיות גבוהים. מצוקת הדיור מעיקה: צפיפות, בנייה בלתי חוקית, מחסור בדיור לוווגת צעירים. כאמור, ישנן גם נקודות אור. ניכרת התעוררות בקרב גופים עירוניים, ארגונים לא ממשלתיים ופרוייקטים כגון "יוזמת פרייס ברודי". ביפו פועלת במרץ "המשלמה" וברמת התשתיות הפיזיות חל שיפור ניכר. בחיפה משקיעה העירייה מאמצים בתחום החינוך וכך גם בעכו. יחד עם זאת, אלה התחלות צנועות. עיקר ההשקעה הנדרשת טמונה במשאב האנושי. אם לא יתחיל במהרה לטיפול מערכתי כולל, החיבור של התנאים שצוינו לעיל מבשר רעות.

הכותב הוא מנהל תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב

"העובדה שברחוב מסתובבים יהודים וערבים ובשווקים יהודים וערבים ובבולקים יהודים וערבים, זה כבר אומר הכל. שמעת על רציחות בעכו כמו בערים מעורבות אחרות? על בעיות של אלימות והונחה קשה? או איש פה ושם בשוליים כמו שיש בכל עיר. בכל עיר יש בעיות של ונדליזם, בעיות של אלימות. זה לא יוצא דופן". הוא איש ליכוד מתוך ("התפקודי לליכוד כי אני בעד ההתנתקות, כדי לתמוך בשרון, וחוצץ זוהר, הימין ימשיך לשלוט במדינה ב-40-30 השנים הבאות"). אבל מתנור לדבריו מהי המפלגה. "יש לי אהרטיה למפלגות, לכן גם רצתי ברשימה עצמאית, וגם לבחירות הבאות אני ארוץ ברשימה עצמאית. בעכו תמיד היה שלטון של

ובכל זאת, גם לנקרי מדבר שוב ושוב על כך שעכו מצויה ב"אשכול 4", עיר שמעמדה הסוציו-אקונומי נמוך, והיא אינה נחלצת מהמעגל הזה. גם לנקרי יודע וגם אנתו הולכים ומשתכנעים שהבעיה של עכו אינה יהודים וערבים. הבעיה של עכו היא האוכלוסייה הענייה. הבעיה של עכו היא 10 אחוזי אבטלה, ובין הערבים האבטלה אף גבוהה יותר. הבעיה של עכו, כפי שלנקרי עצמו מתאר, היא שהאוכלוסייה בה התחלפה במשך דור. "בעכו קרה תהליך של ניוון חברתי. תושבים עזבו את העיר, בעיקר מפני שהמדינה נתנה מענקים גדולים מאוד ליישובי קו העימות. 20,000 מתושבי נהריה הם עכואים. הבריחה השאירה את העיר בלי השדרה

צילום: אלכס וזקובסקי / גוים וזקובסקי

השמאל. למה תמיד השמאל שלט? כי תמיד ראש העיר הגיע עם חבילה של 5,000 קולות של ערבים. הימין קיבל כמה מאות. אני קיבלתי בעכו 1,700 קולות של ערבים".

במסעדת אנאדוניה השוכנת על חומת העיר העתיקה פוגש אותנו סמי חוראיי, ראש ועד עכו העתיקה. לדינו חוגגת קבוצת תורמים איטלקיים המארחת את לנקרי. נוכחותו של חוראיי איננה משמחת אותו. חוראיי פורש שורה של עובדות ושאלות. הוא אינו סבור שמדיניות ההעדרה לערבים של לנקרי מתקיימת בפועל. מערכת החינוך הערבית, למרות הקמת אל מנארה, עדיין צפופה וברמה נמוכה יותר מזה היהודית. בית ספר תיכון יש רק אחד, ו-300 תלמידים ערבים נוסעים לבתי ספר ביישובים ערבים אחרים כמו איעבלין.

חוראיי כועס על השמות הצלבניים ההולכים וחדדים לחובות העיר העתיקה נוסח "כיכר ונציה", על כך שמשגם לבאבידי ששופץ נסגר ואינו יכול לשמש את האוכלוסייה המוסלמית בעיר. "שכונת ברבור" הבלתי מוכרת והשוכנת בדרום העיר אינה זוכה לפתרון, ואילו האזורים החדשים שמתכנן ראש העיר למשכת אוכלוסייה ברמה גבוהה גיעו בסופו של דבר ליהודים בלבד. שכונת ברבור, יש לציין, מצויה בסכסוך קרקעות מתמשך והנושא הגיע עד לוועדות הכנסת.

לנקרי אינו כננס לפרטים. "תמיד יהיו כאלה שאומרים, יש פערים. בוודאי שלא סגרנו לגמרי את הפערים. אבל כשאתה מסתכל על המגמה אתה אומר, וואללה, אנתנו הולכים לקראת משהו, וזה החשוב בעיני. זה החשוב".

איך אתה עולה מאשכול 4 לאשכול 25? "אל נוכל לעלות לאשכול נוסף בלי להכניס אוכלוסייה חזקה לעיר. לא נוכל. הכנו תוכנית אב. בקישנו הגדלת

החברתית ובלי החוסן החברתי. את השורות מילאו בין היתר עולים מחבר העמים מאזור הקווקז, שלהם בעיות רבות משלהם.

כיכר ונציה ומסגד לבאבידי

הימים ימי הזוהר מעוררת המחלוקת העזה בדבר כתבי האישום נגד שוטרים שירו באזרחים באירועי אוקטובר 2000. לנקרי היה אז מנהל המתנסים בעכו. "בעכו קרה מה שקרה במגזר הערבי, אבל בצורה מינורית מאד. חוץ מאיזה תהלוכה או שתיים בעיר העתיקה, לא היה שם שום דבר. קצת זרקו אבנים פה שם, ראש העיר קיבל אפילו איזו אבן ברגל. בזה זה נגמר". ומה עם האחרים הרבים כל כך באזור שהם פלסטיניים של עקירה, מאז ימי 48? "זה לא אצלנו. אנתנו לא חלק מה".

לנקרי סבור שהבעיה העיקרית של עכו היא הדימוי, והוא גם מונע מאוכלוסיות מבוססות יותר לבוא אליה.

"אם תשאל את הנציג הקומוניסטי במועצת העיר, הוא אף פעם לא יהיה מרוצה. הם חרטו על דיגלם את השוויון האבסולוטי, וזה לא קיים. הוא תמיד נותן לי להרגיש, כאילו לא עושים מספיק, אבל זה נשאר ברמת ההתבכינות המסורתית".

העובדה הזו נשארה בלתי מעוררת: חיים ביחד, באותו בית, ללא חיכוכים יומיומיים על בסיס "לאומי". ועוד עובדה: בבוקר קמים ניר ויפית היהודים וחילמי נורו הערבים והולכים לבתי ספר נפרדים.

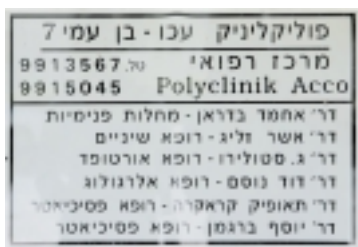
התנועה האיטלקית בעיר. "אני למדתי בשיבה תיכונת, אני בחור מאמין. והוא ראה בי איש, שמאמין, שיכול מתוך אמונה לקדם את העניינים שלהם והוא מקבל את זה. בקואליציה הם איתי וחוזק. הם הרבול, המסמר, הבטון שלי".

בבניין העירייה פגשנו את דליה פירמן ואוסאמה עבד אלפתאח. היא מנהלת בית הספר היהודי שז"ר, הוא מנהל אלמנאר. דליה ואוסאמה מדברים בשפת שנות השבעים שכמעט נשכחה, שפת הדו-קיום: תוכניות להכרת הצד השני, קבוצות מפגש העוסקות יחד בשימור אתרים בעכו. גם לאה חליבה, מנכ"לית אורט בעכו, ומותמד חגי'וג' המנהל את בית הספר אורט הערבי בונים תוכניות משותפות, ומתמקדים באיכות הסביבה, ואף זכו לפרס מיוחד על חינוך לוו קיום. גם הם, כמו רבים, נכחו מהקונספציה הוותיקה של מפגשים משותפים העוסקים בשאלות זהות, ואחרי ניסיון בלוחמי הגיטאות הפעילות מקבילה, בנפרד. גם הרב יוסף ישר, רב העיר והמתווך, מדבר דו קיום, ומשמיע קולות הרחוקים ת"ק פרסה מקריאות ההתבדלות ומלחמת הנצח של כמה רבנים בימי ההתנתקות הסוערים, וגם לפנייהם.

במלכודת "אשכול 4"

אלי רכס אינו רגוע. הוא מציג את הדימוי של העיר העתיקה כמרכז פשיעה, כמרכז לסמים, מורסה שחורה. "כל זה איננו? כל זה נעלם? לנקרי נדלק. עכו זה העיר העתיקה. לא הייתי בא לעכו אם לא היתה העיר העתיקה. לפני 1000 שנים היא היתה ממלכת הצלבנים בעולם. כל מלך שרצה להיות מלך היה צריך לעבור דרך עכו כי עכו היתה שם דבר באירופה. נפוליון הגיע לעכו. מה הוא מצא בעכו? למה בכלל הוא הגיע לשם? מה הוא צריך לכבוש איזו פינה מקוללת? הוא הגיע כי הם כולם האמינו שיש במקום הזה משהו שאין במקומות אחרים. יש כאן הכל. עיר צלבנית ועיר עותומנית ומסגדים וארמונות. אתה רואה כאן את ההיסטוריה, והיום?"

"מי שלא היה בשלוש שנים האחרונות בעכו לא יכיר את העיר העתיקה. כל התשתיות כבר מתחת לאדמה. אני מעריך שהושקעו כאן על ידי המדינה 100 מיליון לפחות. בירושלים לא היו השקעות כמו שהושקעו בעכו. ראש הממשלה לקח את עכו לטיפול נקודתי ורוק סכומי

דו-קיום - לפחות בתחום הרפואה

כסף, שהביאו את העיר למצב שיש תשתיות תיירותיות. כשאתה נכנס בשישי, שבת לעכו - אין מקום לזווה. והתושבים? לנקרי טוען שרמת הפשיעה ירדה, וכי מאלף שיום לאפשר לתושבים לרכוש את הידרות שלהם בדמי מפתח תרם את חלקו. "לפני 20 שנה גרה שם האוכלוסייה אולי הצפופה ביותר בעולם. על מספר קילומטרים מרובעים גרו כמעט 10,000 תושבים. כשיש צפיפות אוכלוסייה יש עוני ויש חוסר שוויון, צומחות תופעות חברתיות בלתי-לגאליות כמו פשיעה, כמו מינים, כמו ונדליזם. להגיד לך, שהיום זה המצב כמו לפני 20 שנה? זה רחוק מזה. נאמר, אם פעם פעלו כ-30 תחנות סמים, היום אתה מוצא אולי איהו כמה בודדות".

שעון החול בנגב

ממשיך את טפטופו האיטי

כתבה שניה בסדרת כתבות על יהודים וبدوים בנגב:
"הכפרים הלא מוכרים", סיפור בשלוש מערכות

בתמונה: ביר-הדאג' (צילום מלאש 90)

הלל כהן

מערכה ראשונה

החזון והשלכותיו

בשנת 1963 שטח משה דיין, או שר החקלאות, את משנתו לגבי עתיד הבדואים בדרום. וכך אמר לכתב "הארץ": "צריך לעשות את הבדואים לפועלים עירוניים... אמנם זהו מעבר חריף. פירושו שהבדואי לא יהיה על אדמתו ועם עדריו, אלא יהיה לעירוני הבא הביתה אחר-הצהריים ונועל נעלי בית. ילדיו יורגלו לאב הלבוש מכנסיים, בלי שברייה, שאינו פולה כינים בציבור. הם ילכו לבית-הספר מסורקים עם שביל. זו תהיה מהפכה, אך אפשר לסדר את זה בשני דורות. לא בכפייה, אלא בהכוונה מצד המדינה. מציאה זו ששמה בדואי - תיעלם".

החזון הזה, שחלק ממרכיביו מקובל אולי על בדואים רבים נדיין העדיף שהם יהיו פועלים, ולא דווקא בעלי מקצועות חופשיים או בעלי עסקים, למשל, אבל זה סיפור אחר, כולל אלמנט אחד חשוב שנוסח קצת במעמדם: הפיכת הבדואים לעירוניים משמעותה עקירתם מאדמתם. או, אם להתנסח בוהירות, עקירתם מהאדמות שהם טוענים לבעלות עליהן. דיין לא היה היחיד שאף לכך. כי זאת יש לדעת: כמיליון דונם מאדמות הנגב נתונים במחלוקת בין המדינה לבין הבדואים. המדינה רואה בהן אדמות מדינה כיוון שלא נרשמו מעולם בטאבו על שם הבדואים, ואילו הבדואים, שנהגו לנדוד באזורים אלה, רואים בהן את אדמותיהם. הם מסתמכים על הצהרת ממשלת המנדט כי היא מקבלת את הדין המנהגי לגבי הבעלות על אדמות הנגב, וטוענים שאף ממשלת ישראל צריכה לכבד את הדין הזה.

כשדיין השמיע את דבריו היו הבדואים בנגב תחת ממשל צבאי, אחרי שרוכזו כבר בגבולות מה שכונה "אזור הסייג", שמחוצה לו אסור היה להם לנוע ללא אישור. שם ישבו זה לצד זה בדואים שהתגוררו באזור מזה שנים לצד אלה שהועברו אליו מצפון הנגב ומערבו. בראייה לאחור, זה היה השלב הראשון של ריכוז ערביי הנגב. סמוך לאחר מכן התחיל השלב השני - הניסיון לעיר את הבדואים. שבע עיירות נבנו בשבילים מאז - הראשונה שבהן תל-שבע ב-1964, הגדולה שבהן רחם - מבלי שתוסתר המטרה האמיתית, פינוי הבדואים מהאדמות שישבו עליהן.

בצפון, אבל בוועדה היו שותפים גם נציגי כפרים לא מוכרים בנגב, כמו ג'אבר אבו-כף. עוד כמעט עשור עבר עד שנציגי הכפרים הלא מוכרים בנגב - 45 במספר - הקימו מועצה אזורית משל עצמם, גם היא, כמובן, לא מוכרת. במועצה נכללים כפרים שבהם חיים יותר מחמש מאות נפש (בגדולים שבהם חיים כחמשת אלפים). כל כפר בוחר ועד מקומי השולח נציג למועצה האזורית. שלושה כללים מנחים את פעילותה: עצמאות פוליטית (המועצה, להבדיל מכמה מחבריה, אינה מוזהה עם שום מפלגה); עצמאות ההחלטה לכל יישוב (המועצה יכולה רק להמליץ, לא לקבוע מה תהיה עמדת כל יישוב במשא-ומתן עם השלטונות); ואי מעורבות במשא-ומתן על הקרקעות. מועצת הכפרים הלא מוכרים פעלה ופועלת בשיתוף ארגונים לא ממשלתיים

רבים, ביניהם הקרן החדשה לישראל, תיל, עדאלה, האגודה לזכויות האזרח, הפורום לדו-קיום בנגב, במקום (מתכננים למען זכויות תכנון), רופאים למען זכויות אדם ופורום ביהד המאגד 33 ארגונים. אלה הם השחקנים החדשים בוירה. לא עוד ממשל צבאי או מינהל מקרקעי ישראל מצד אחד, ומשפחות בדואיות או שיחיים מצד שני, לא עוד החלטות המתקבלות בחדרי הדירים ללא עין ציבורית בוחנת. והו עידן העצמות והבג"צים, עידן העמידה על זכויות הפרט והקהילה, עידן ההתארגנות האזרחית ומעורבות הציבור בהחלטות הנוגעות לגורלו ולגורל שכניו. לא במפתיע, התגובה הראשונית של המדינה היתה להפעיל עוד יותר כוח מול הבדואים והגברת הלחץ להעברתם לעיירות. ריסוסי שדות, הריסת בתים וניסיונות לנמוע הקמת מרפאות היו בין הצעדים החמורים שנקטו. מנגד הגבירו הארגונים את לחצם על המדינה להתייחס לצרכי הבדואים ולתביעותיהם, באמצעות הגשת תלונות נגד הריסוסיים, עתירות לבג"ץ לחייב בניית בתי-ספר ומרפאות ועתירות שמטרתן לחייב את מכיני תוכנית המתאר של הנגב להתייחס גם לצרכי הבדואים. הנה דוגמה מאירת עיניים: כאשר הוכנה תוכנית המתאר של מטרופולין באר-שבע, לקראת שנת 2000, לא הוזכרו בה כלל ריכוזי הבדואים, גם לא צרכיהם. כדי לשנות זאת היה צורך בעתירה לבג"ץ. בית-המשפט העליון, מצדו, נתן למדינה ארכה על מנת לתקן את המעוות. אלא שגם התוכנית החדשה שהוכנה נעשתה ללא שיתוף אמיתי של התושבים, והמאבק, גם בבתי-המשפט וגם בשטח, נמשך גם בעת כתיבת שורות אלו.

מחצית מהבדואים (בין 70 ל-80 אלף) עברו להתגורר בעיירות המשתקעים החדשים היו בעיקר אלה שכבר נעקרו מאדמותיהם במהלך מלחמת 1948 או פונו על-ידי הממשל הצבאי. להם ממילא לא היתה תביעת בעלות על האדמות שחיו עליהן והם ראו במעבר לעיירות הודמנות לשפר את איכות חייהם. הבדואים שיש להם תביעות בעלות סירבו ומסרבים לעבור לעיירות. גם אם אינם רוצים בהכרח לשמר את אורח החיים הבדואי המסורתי, וכבר בנו בתי קבע, שאיפתם היא שהמדינה תכיר בבעלותם על הקרקע, ותאפשר להם להיות עליה בכבוד. הנה נקודת המחלוקת העיקרית בין הבדואים למדינה: היא רוצה את אדמותיהם ועיורים. הם, מצדם, רוצים גם את אדמותיהם, וגם את הזכות להחליט לבד על אופי היישובים שיגורו בהם.

המדינה לא ויתרה: היא לא הכירה במאהלי הבדואים, שחלקם כבר בנו בתי קבע והם הפכו לכפרים לכל דבר. גם הכפרים הוותיקים שהיו קיימים טרם היות העיירות לא זכו לטיפול טוב יותר. הם לא וחרבו לרשת החשמל, הביוב והמים, משרד החינוך לא בנה בהם בתי-ספר, משרד הבריאות לא הקים בהם מרפאות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא כללה אותם ברשימת היישובים במדינה, מערך פינוי האשפה מתעלם מהם ומע"צ לא סללה אליהם דרכי גישה. המטרה היתה להקשות על חיי תושביהם, ללחוץ עליהם לקבל את עמדת המדינה במחלוקת על הקרקעות - ולהעבירם לעיירות. המדיניות המעשית היתה: לא תוותרו - לא תקבלו שירותים. כך נוצרו, או ליתר דיוק שומרו, כיסי העוני הגדולים בנגב, רמת ההשכלה הנמוכה, תמותת התינוקות הגבוהה וחוסר האמון כלפי המדינה ומוסדותיה. במילים אחרות: כך נולדה תופעת "הכפרים הלא מוכרים". והבעיה הלכה ותפחה.

מערכה שנייה

עידן העמותות

צירוף המלים המוכר כל-כך היום, "כפרים לא מוכרים", לא היה שגור כלל ועיקר על הלשוניות עד שנות השמונים. גם הבעיה לא הגיעה לתודעת כלל האוכלוסייה בישראל. התדירה האטית של הנושא לשיח הציבורי החלה בשנות הארבעים למדינת ישראל, או הוקמה "אגודת הארבעים" של הכפרים הלא מוכרים. היוזמה התחילה